

BARBARA KALINOWSKA-WITEK

Pragmatyka nauczycielska w świetle ustaw i rozporządzeń ministerialnych z lat 1918–1939

The Teacher Pragmatics in Framework of Legal Acts and Ministerial Regulations

ORCID: 0000-0002-4417-1675, doktor habilitowany, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Instytut Pedagogiki, Zakład Teorii Wychowania, Polska

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie praw i obowiązków nauczycieli różnych typów szkół funkcjonujących w II Rzeczypospolitej. Pragmatyka nauczycielska została zapisana w dokumentach normatywnych – ustawach i rozporządzeniach ministerialnych z okresu dwudziestolecia międzywojennego. W celu zgromadzenia informacji posłużono się metodą historyczno-krytycznej analizy źródeł i pomocniczo metodą analizy zawartości treści czasopism pedagogicznych skierowanych do nauczycieli. Uzyskany materiał poddano analizie jakościowej.

Aby nauczyciele odpowiednio wypełniali swoje obowiązki, powinni być właściwie do nich przygotowani, ale też mieć poczucie stabilizacji w zawodzie. Po odzyskaniu niepodległości sytuacja społeczno-gospodarcza państwa była trudna. W celu jej poprawy należało ujednolicić system szkolnictwa i podnieść poziom nauczania we wszystkich typach szkół. Władze oświatowe stanęły więc przed zadaniem doboru odpowiednio przygotowanych nauczycieli i określenia stawianych im wymagań. W dwudziestoleciu międzywojennym wymagania te ulegały pewnym zmianom. Przeanalizowano je w artykule.

Słowa kluczowe: nauczyciele szkół ogólnokształcących i zawodowych, prawa i obowiązki nauczycieli, pragmatyka nauczycielska, wymagania stawiane nauczycielom

Abstract

The aim of this article is to show rights and duties of teacher of different types of schools, that were functioning in The Second Republic of Poland. The teacher pragmatics was written down in normative acts – legal acts and ministerial regulations in the interwar period. To collect information it was used a method of historical-critical analysis of sources and auxiliary – analysis of the press content targeted at teachers. The attained material was submitted to qualitative analysis.

Teachers to fulfill their duties properly, should be prepared to them adequately and should have sense of professional stabilization. After regaining independence the social-economic situation of the state was difficult. In order to improve it the unification of the school system and rising the level of teaching was necessary at all types of schools. The education authorities came before

task to choose adequately prepared teachers and specify requirements for them. In the interwar period these requirements were being changed to some extent. They got analyzed in this article.

Keywords: teachers of general education and vocational schools, teacher's rights and duties, the teacher pragmatics, requirements expected from teachers

Wstęp

Po odzyskaniu niepodległości polskie władze oświatowe przejęły kontrolę nad wszystkimi typami szkół znajdującymi się na terytorium II Rzeczypospolitej. Dążyły do ujednolicenia szkolnictwa, stworzenia podstaw ustrojowych, podniesienia poziomu naukowego placówek i zapewnienia nauczycielom możliwości podnoszenia kwalifikacji. Jednak aby nauczyciele dobrze wypełniali swoje zadania, powinni być świadomi spoczywających na nich obowiązków oraz posiadanych uprawnień. W okresie dwudziestolecia międzywojennego władze oświatowe kilkakrotnie podejmowały próby określenia praw i obowiązków nauczycieli. Chociaż ustawa o stosunkach służbowych nauczycieli, zwana też pragmatyką nauczycielską, została uchwalona w 1926 r., to nie wszystkie jej zapisy były zgodne z oczekiwaniami nauczycieli. Stąd podejmowali oni wysiłki w kierunku przeprowadzenia jej nowelizacji (Protokół, 1930, s. 386; P., 1932, s. 622). Postulaty wysunięte przez jedną z postępowych organizacji nauczycielskich – Związek Zawodowy Nauczycielstwa Polskich Szkół Średnich – dobrze oddają oczekiwania większości nauczycieli wobec pragmatyki. Postulaty te zostały zgłoszone do projektu ustawy jeszcze w 1924 r.: „1) pragmatyka winna zapewnić nauczycielstwu stałe miejsce służbowe; 2) wśród obowiązków nakładanych na nauczyciela nie mogą mu być narzucone takie obowiązki, które by ograniczały jego prawa obywatelskie; 3) pragmatyka powinna zawierać wyszczególnienie ilości godzin pracy związanej z etatem; 4) Komisje Dyscyplinarne nie mogą rozporządzać prawem nakładania takich kar, które by pozbawiały nauczyciela nabytych uprzednią służbą praw” (Komisja, 1924, s. 4–5). Nauczyciele dążyli przede wszystkim do uzyskania poczucia bezpieczeństwa dzięki stabilizacji w zawodzie i pewności posiadania nabytych już praw (Buzath, 1928, s. 171–172).

Rozwinięcie

Pierwsze dokumenty normatywne dotyczące uprawnień i obowiązków nauczycieli pojawiły się już w roku odzyskania niepodległości. W grudniu 1918 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: Ministerstwo WRiOP) wydało Dekret tymczasowy o stabilizacji i wynagradzaniu nauczycieli szkół powszechnych. W dokumencie tym zapewniono nauczycielom automatyczne przeszeregowanie co 12 lat, każdy nauczyciel szkoły powszechnej – zarówno stały, jak i tymczasowy – otrzymywał bezpłatne mieszkanie wraz z opałem lub ekwiwalentem pieniężnym za opał. Nauczyciele zatrudnieni na wsi dostawali ponadto dwie morgi pola albo ich równowartość materialną, nauczy-

ciele w mieście pobierali ekwiwalent pieniężny. Pobory wypłacano z góry (Dekret, 1918, art. 5, 9, 10, 11). Kilka miesięcy później, w maju 1919 r., Sejm wydał ustawę o ustalaniu i wynagradzaniu nauczycieli publicznych szkół powszechnych (Ustawa, 1919). Wkrótce weszła w życie kolejna ustawa, która określała odpowiedzialność dyscyplinarną nauczycieli szkół powszechnych (Ustawa, 1919). W latach 1918–1923 pedagodzy z powodu ogromnej inflacji otrzymywali tzw. dodatki drożyzniane (Rozporządzenie, 1920, art. 15–22; Ustawa, 1923, art. 4). Ustawa o uposażeniu funkcjonariuszy państwowych i wojska z 9 października 1923 r. wprowadziła 16 grup uposażeniowych – nauczyciele otrzymywali uposażenie szeregowe od V do XI grupy. Dodatkowo przyznano im przywileje: refundację opłaty za kształcenie dziecka w szkole prywatnej, gdy zabrakło miejsca w szkole państwowej, opiekę lekarską, ulgi w przejazdach środkami komunikacji państwowej, bezprocentowe zaliczki na pobory (Ustawa, 1923, art. 10, 31, 32).

Ważnym dokumentem określającym prawa i obowiązki nauczycieli była uchwalona 1 lipca 1926 r. ustawa o stosunkach służbowych nauczycieli. Dotyczyła ona kadry pedagogicznej szkół państwowych i publicznych, które podlegały Ministerstwu WRO, z wyjątkiem nauczycieli szkół akademickich i nauczycieli kontraktowych. Obowiązki tych ostatnich określono w rozporządzeniu z 22 grudnia 1926 r. (Rozporządzenie, 1926). W art. 4 ustawy zapisano, że nauczycielem może być „obywatel polski o nieskazitelnej przeszłości, posiadający zdolność do działań prawnych, który wykaże się dowodami stwierdzającymi wymagane dla danej kategorii szkół kwalifikacje zawodowe, posiada odpowiednie do zawodu warunki fizyczne oraz włada poprawnie językiem polskim w mowie i piśmie” (Ustawa, 1926, art. 4). Nauczyciele religii powinni dodatkowo posiadać zezwolenie władzy duchownej. Warunki fizyczne i kwalifikacje zawodowe oraz przypadki mianowania na nauczyciela bez wymaganych kwalifikacji określono w odrębnych przepisach (Ustawa, 1926, art. 6). Jeśli nauczyciel ukończył 40 lat i dotychczas nie pracował w zawodzie, w ostatnim czasie nie pracował w szkolnictwie lub nie pozostawał w służbie państwowej bądź „był karany sądownie lub wydany ze służby państwowej”, potrzebował zezwolenia Ministra WRO na podjęcie zatrudnienia w szkole (Ustawa, 1926, art. 7).

Zgodnie z zapisem ustawy z 1926 r. nauczyciel miał „wiernie służyć Rzeczypospolitej i w tym duchu wychowywać dzieci i młodzież, przestrzegać ściśle ustaw i rozporządzeń, pełnić obowiązki swego zawodu gorliwie, sumiennie i bezstronnie oraz dbać według najlepszej woli i wiedzy o dobro sprawy publicznej, szczególnie w zakresie wychowania i nauczania powierzanej sobie młodzieży i spełniać, co temu dobru służy, a unikać wszystkiego, co by mu mogło szkodzić” (Ustawa, 1926, art. 27). Nauczyciel mógł korzystać z praw obywatelskich, ale powinien kierować się przy tym „względami na szczególne obowiązki, jakie nakłada nań piastowanie publicznego urzędu, a przede wszystkim

stanowisko wychowawcy” (Ustawa, 1926, art. 28). Powinien wypełniać polecenia przełożonych, jeśli tylko nie były one sprzeczne z przepisami prawa i dobrem służby, dochować tajemnicy służbowej, dbać o zachowanie powagi zawodu, unikać wszystkiego, co mogłoby obniżyć zaufanie społeczne do zawodu. Powinien też utrzymywać kontakty z rodzicami uczniów, jednakowo traktować wszystkich bez względu na ich pochodzenie społeczne, wyznanie, narodowość, poglądy polityczne (Ustawa, 1926, art. 28–32). Nie mógł przyjmować podarków od uczniów i ich rodziców, nie powinien też podejmować zajęć dodatkowych, które utrudniałyby mu pełnienie obowiązków nauczycielskich lub nie odpowiadałyby powadze zawodu. Bez zgody przełożonych mógł oddawać się jedynie działalności społeczno-kulturalnej, naukowej, literackiej i artystycznej. O każdym innym zajęciu dodatkowym musiał informować władze szkolne (Ustawa, 1926, art. 32). Powinien też informować przełożonych o zmianie miejsca zamieszkania, zawarciu małżeństwa i o ewentualnych przeszkodach w wypełnianiu obowiązków zawodowych, podając przypuszczalny czas ich trwania. Jeśli pedagog znalazł się w szczególnie trudnej sytuacji życiowej, władze szkolne po rozpatrzeniu sytuacji mogły obniżyć obowiązkowy wymiar godzin jego pracy z zachowaniem uposażenia i innych praw. Ale mogły też zlecić nauczycielowi zajęcia dodatkowe w innej szkole w wymiarze nieprzekraczającym obowiązujących norm. Nie mogły jednak nakazać nauczania przedmiotów, do których nie miał on kwalifikacji (Ustawa, 1926, art. 33–38). Nauczyciel miał prawo do „używania należnego mu stosownie do pisma nominacyjnego tytułu urzędowego” (tzn. tytułu: dyrektor, przełożona, kierownik, kierownicza, profesor, profesorka, nauczyciel, nauczycielka, prefekt) (Ustawa, 1926, art. 40). Ustawa gwarantowała też pracownikom pedagogicznym szkół prawo do opieki lekarskiej, zwrotu kosztów podróży służbowej, kosztów przeniesienia służbowego i zwrotu czesnego za kształcenia dzieci w szkołach prywatnych (Ustawa, 1926, art. 42). Pracownicy szkół państwowych mieli również prawo do płatnych urlopów (Ustawa, 1926, art. 49–54) oraz zaopatrzenia emerytalnego, a wdowy i sieroty po nauczycielach – do zaopatrzenia wdowiego i sierocego (Ustawa, 1923, art. 16–17; Ustawa, 1926, art. 43). W ustawie o stosunkach służbowych nauczycieli zamieszczono także wykaz kar za niedopełnienie obowiązków służbowych (Ustawa, 1926, art. 81–82).

W dwudziestoleciu międzywojennym pragmatykę nauczycielską kilkakrotnie nowelizowano – „dla dobra szkoły” i stabilizacji w zawodzie (Obwieszczenie, 1932, art. 51; Rozporządzenie, 1933; Rozporządzenie 1938, poz. 3, 25, 51). Ostatnia nowelizacja dotyczyła przeniesień służbowych. W § 4 wymieniono przyczyny takich przeniesień. Należały do nich: zmiany stopnia organizacyjnego szkoły, inne zmiany organizacyjne wiążące się z potrzebą zmniejszenia liczby etatów nauczycielskich w szkole, dobór grona nauczycieli specjalistów do nauczania w klasach wyższych szkół powszechnych oraz zmiany języka nauczania (Rozporządzenie, 1938, art. 1–2).

Nauczyciele wszystkich typów szkół, ale szczególnie szkół średnich, mieli obowiązek podnoszenia swoich kwalifikacji zawodowych (Ustawa, 1922; Rozporządzenie, 1924; Rozporządzenie, 1928). Wymagania stawiane nauczycielom szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich państwowych i prywatnych określała ustawa z 26 września 1922 r. W jej art. 1 zapisano: „Kwalifikacje zawodowe do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich posiada tylko ta osoba, która zdała egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich, ustanowiony rozporządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego” (Ustawa, 1922, art. 1). W ustawie wymieniono też inne kategorie osób, których kwalifikacje uznano za wystarczające. Były to osoby, które zdobyły uprawnienia do nauczania na poziomie szkoły średniej jeszcze przed odzyskaniem niepodległości lub różnorodne świadectwa i dyplomy wydane przed 1923 r. (Ustawa, 1922, art. 5). Zasady przeprowadzania egzaminu na nauczyciela szkół średnich i egzaminu uproszczonego określały rozporządzenia ministerialne (Rozporządzenie, 1921; Rozporządzenie, 1922). Kwalifikacje zawodowe nauczycieli szkół powszechnych zostały uregulowane rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 6 marca 1928 r. (Rozporządzenie, 1928), zaś kwalifikacje do nauczania w szkołach i na kursach zawodowych – rozporządzeniem Prezydent Rzeczypospolitej z 21 października 1932 r. (Rozporządzenie, 1932). Wymagania stawiane kandydatom na nauczycieli różnych typów szkół określono też w ustawie z 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa (Ustawa, 1932, art. 36, 40–49). W art. 36 zapisano: „Kształcenie kandydatów na nauczycieli ma na celu przygotowanie pracowników posiadających potrzebną do spełniania zawodu nauczycielskiego wiedzę oraz przygotowanie pedagogiczne i społeczno-obywatelskie” (Ustawa, 1932, art. 36).

Nauczycielom przysługiwały również urlopy, których długość była zróżnicowana ze względu na przyczynę ubiegania się o urlop oraz miejsce zatrudnienia (Rozporządzenie, 1927). Nauczyciele szkół średnich mieli prawo do dłuższych urlopów płatnych i bezpłatnych niż ich koledzy ze szkół powszechnych. Kuratorzy Okręgów Szkolnych mogli udzielać kadrze pedagogicznej szkół średnich następujących urlopów: dla poratowania zdrowia, dla załatwienia spraw rodzinnych, osobistych lub majątkowych, dla celów naukowych lub oświatowych oraz w celu studiów (Rozporządzenie, 1938, § 1). Inspektorzy Szkolni udzielali urlopów nauczycielom szkół powszechnych i specjalnych. Były to urlopy: dla poratowania zdrowia, dla nauczycielek na czas połogu (6 tygodni), dla załatwienia spraw osobistych, rodzinnych i majątkowych. Dyrektorzy (kierownicy szkół średnich) mieli prawo udzielić nauczycielom do 8 dni urlopu bez względu na jego rodzaj, zaś kierownicy publicznych szkół powszechnych i specjalnych – do 3 dni. W czasie płatnego urlopu dla poratowania zdrowia lub na czas studiów nauczyciel był zobowiązany do „bezwartunkowego wstrzymania się od wszelkiej pracy zarobkowej” (Rozporządzenie, 1938, § 5).

Podsumowanie

W dwudziestoleciu międzywojennym wydano wiele ustaw i rozporządzeń dotyczących nauczycieli – zaczynając od ich uposażenia, przez prawa i obowiązki związane z wykonywanym zawodem, aż do uposażenia emerytalnego i zabezpieczenia wdów i sierot po nauczycielach. Dokumenty odnoszące się do uposażenia oraz pragmatyki nauczycielskiej były wielokrotnie nowelizowane. Wiązało się to z niezadowoleniem środowiska nauczycielskiego z pewnych zapisów zawartych w tych ustawach i rozporządzeniach oraz z dużą aktywnością organizacji nauczycielskich, które na łamach wydawanych przez siebie czasopism, np. „Przeglądu Pedagogicznego”, „Spraw Towarzystwa”, „Ogniwa”, przybliżały nauczycielom brzmienie aktów prawnych, wyjaśniały ich znaczenie oraz wskazywały na elementy korzystne i niekorzystne dla środowiska (Ujejski, 1924, s. 371–374; Kwiatkowski, 1925, s. 113–117). Wzywały też do składania petycji u władz oświatowych (Delegacja, 1922, s. 7; A.Z., 1928, s. 59; Świdwiński, 1930, s. 1–2). Ich działalność okazywała się niejednokrotnie skuteczna, chociaż zdarzało się też, że znowelizowany dokument był mniej korzystny dla pedagogów niż poprzedni. Jednak nauczyciele nie poddawali się w walce o swoje prawa. Organizacje nauczycielskie wzywały swych członków i ogół nauczycieli do dokształcania się i doskonalenie zawodowego, ale dbały też o godność i prestiż stanu nauczycielskiego (P.S., 1922, s. 1–5; T.N., 1933, s. 20–22).

Literatura

- A.Z. (1928). Jak się bronić? O najwyższym Trybunale Administracyjnym. *Przegląd Pedagogiczny*, 3, 59.
- Buzath, S. (1928). Projekt zmiany pragmatyki. *Ogniwo*, 5, 170–173.
- Dekret tymczasowy z 18.12.1918 o stabilizacji i wynagradzaniu nauczycieli szkół powszechnych. Dz.Urz.Min. WRiOP 1919, nr 1, poz. 2.
- Delegacja u p. Prezydenta Rady Ministrów Ponikowskiego. *Ogniwo*, 9, 7.
- Komisja Oświatowa Sejmu wobec pragmatyki nauczycielskiej. *Ogniwo*, 12, 4–5.
- Kwiatkowski, S. (1925). Uwagi o ustroju szkolnictwa ogólnokształcącego. *Sprawy Towarzystwa*, 8, 113–117.
- Obwieszczenie Min. WRiOP z 9.11.1932 w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych nauczycieli. Dz.U. 1932, nr 104, poz. 873.
- P. (1932). Zmiana pragmatyki nauczycielskiej. *Przegląd Pedagogiczny*, 31, 619–622.
- Protokół Dorocznego Walnego Zgromadzenia TNSW w Gdańsku w dniu 24 i 25 kwietnia 1930 r. *Przegląd Pedagogiczny*, 17, 386–388.
- P.S. (1922). O godność nauczyciela. *Przegląd Pedagogiczny*, 10, 1–5.
- Rozporządzenie Min. WRiOP w sprawie egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich. Dz.Urz.Min. WRiOP 1921, nr 2, poz. 16.
- Rozporządzenie Min. WRiOP w sprawie uproszczonych egzaminów państwowych na nauczycieli szkół średnich ogólnokształcących i seminariów nauczycielskich. Dz.Urz.Min. WRiOP 1922, nr 16, poz. 156.
- Rozporządzenie Min. WRiOP z 9.10.1924 r. w sprawie egzaminu państwowego na nauczycieli szkół średnich. Dz.U. 1924, nr 91, poz. 859.
- Rozporządzenie Ministra WRiOP z 22.12.1926 r. w sprawie wykonania postanowień ustawy z 1 lipca 1926 o stosunkach służbowych nauczycieli. Dz.U. 1926, nr 131, poz. 787.

- Rozporządzenie Min. WRiOP z 10.03.1938 r. o zmianie rozporządzenia ministra WRiOP z dnia 28 lutego 1933 r. w sprawie wykonania postanowień art. 3, 25 i 51 ustawy z dnia 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych nauczycieli. Dz.Urz.Min. WRiOP 1938, nr 3, poz. 60.
- Rozporządzenie Min. WRiOP z dnia 10.03.1938 w sprawie udzielania urlopów nauczycielom. Dz.Urz.Min. WRiOP 1938, nr 3, poz. 62.
- Rozporządzenie Min. WRiOP z 26.09.1927 w sprawie udzielania urlopów nauczycielom i funkcjonariuszom państwowym. Dz.Urz.Min. WRiOP 1927, nr 12, poz. 196.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6.03.1928 o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych. Dz.U. 1928, nr 28, poz. 258.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 21.10.1932 r. o kwalifikacjach zawodowych do nauczania w szkołach i na kursach zawodowych. Dz.U. 1932, nr 91, poz. 774.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 28.10.1933 w sprawie zmiany ustawy z dnia 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych nauczycieli i rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 o kwalifikacjach zawodowych nauczycieli szkół powszechnych. Dz.U. 1933, nr 85, poz. 660.
- Rozporządzenie Rady Ministrów o dodatkach za wysługę lat, względnie trzechlecia, za studia wyższe i dodatku drożyznianym do płacy zasadniczej funkcjonariuszy państwowych. Dz.U. 1920, nr 77, poz. 521.
- Świdwiński, S. (1930). W jedności siła. *Ogniwo*, 1, 1–2.
- T.N. (1933). Zamach na prawa nauczycieli. *Ogniwo*, 1, 20–22.
- Ujejski, A. (1924). Na marginesie projektu pragmatyki. *Ogniwo*, 23–24, 371–374.
- Ustawa z 27.05.1919 r. o ustalaniu i wynagradzaniu nauczycieli publicznych szkół powszechnych, Dz. Urz. Min. WRiOP 1919, nr 14, poz. 1.
- Ustawa z 21.07.1919 o odpowiedzialności dyscyplinarnej stałych nauczycieli szkół powszechnych i o postępowaniu dyscyplinarnym. Dz.U. 1919, nr 63, poz. 374.
- Ustawa z 26.09.1922 dotycząca kwalifikacji zawodowych do nauczania w szkołach średnich ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich państwowych i prywatnych. Dz.U. 1922, nr 90, poz. 828.
- Ustawa z dnia 9.10.1923 o uposażeniu funkcjonariuszy państwowych i wojska. Dz.U. 1923, nr 116, poz. 926.
- Ustawa z 11.12.1923 o zaopatrzeniu emerytalnym funkcjonariuszy państwowych i zawodowych wojskowych. Dz.U. 1924, nr 6, poz. 46.
- Ustawa z 1.07.1926 r. o stosunkach służbowych nauczycieli. Dz.U. 1926, nr 92, poz. 530; Dz. Urz. Min. WRiOP 1926, nr 13, poz. 163.
- Ustawa z 11.03.1932 r. o ustroju szkolnictwa. Dz.U. 1932, nr 38, poz. 389.